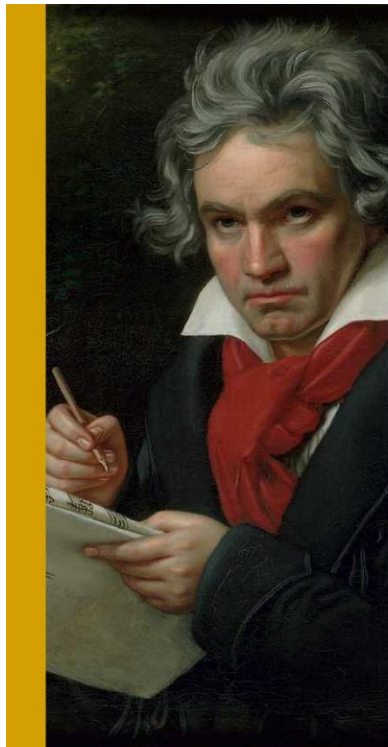

Bijlage bij het hoorcollege *Beethoven*

BEETHOVEN

EEN HOORCOLLEGE
OVER ZIJN LEVEN
EN WERK

door Leo Samama

Inhoudsopgave

[Leo Samama](#)

[Studium Generale Universiteit Leiden](#)

[H1. Beethovens jeugd](#)

[H2. Gevestigd in Wenen](#)

[H3. Meesterschap en doofheid](#)

[H4. Tijden van oorlog](#)

[H5. Op zoek naar inkomsten](#)

[H6. De man en de mythe. Ziekte en dood](#)

[H7. Inleiding tot het werk van Beethoven](#)

[H8. Esthetica in de tijd van Beethoven](#)

[H9. Vorm en inhoud](#)

[H10. Elementen van taal en techniek](#)

[H11. Eroica](#)

[H12. Diabellivariaties](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Lijst met gebruikte fragmenten](#)

[Colofon](#)

Leo Samama

Leo Samama was als docent verbonden aan de conservatoria van Utrecht, Maastricht en Tilburg en aan de Rijksuniversiteit Utrecht, en schreef voor De Volkskrant, NRC/Handelsblad, de Haagse Post en Luister. Van 1991 was hij twee jaar gedelegeerd artistiek verantwoordelijke (namens het bestuur) bij het Koninklijk Concertgebouworkest, tot 2003 artistiek coördinator van het Residentie Orkest en van 2003 tot 2010 directeur van het Nederlands Kamerkoor.

Samama heeft in tal van besturen zitting genomen, en diverse 'podia' (mede)opgericht, zoals de Nederlandse Strijkkwartet Academie en het internationale platform voor professionele kamerkoren TENSO.

Als auteur schreef hij onder meer *Alphons Diepenbrock, componist van het vocale* (Amsterdam, AUP 2012) en *Nederlandse muziek in de 20ste eeuw* (Amsterdam, AUP 2006), *De zin van muziek* (Amsterdam, AUP 2014), *Het soloconcert* (AUP 2015) en *Het strijkkwartet* (AUP 2018).

De compositorische werkzaamheden van Leo Samama hebben sinds zijn eerste officiële opus in 1974/75 tot uitvoeringen in binnen- en buitenland, tal van plaat- en cd-producties en een groot aantal opdrachten geleid. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muziekleven is Leo Samama in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Eerder verschenen van hem de hoorcolleges: *Klinkende geschiedenis, Mozart, Beethoven, Debussy, Mahler, Schubert, Stravinsky, De taal van muziek, Monteverdi, Wagner, De zin van muziek, Bach en Schopenhauer, Nietzsche en de muziek* (samen met Herman Philipse).

Studium Generale Universiteit Leiden

Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: <https://www.universiteitleiden.nl/studium-generale>

Synopsis van het hoorcollege *Beethoven*

H1. Beethovens jeugd

Ludwig van Beethoven heeft in de westerse muziekkunst een uitzonderlijke positie ingenomen, zowel door zijn muziek als door zijn persoonlijkheid, levensopvattingen en biografie. Hij geldt als symbool voor het beste dat de westerse cultuur heeft voortgebracht. Vrijwel de gehele muziekcultuur van de 19e en 20e eeuw legt aan Beethovens meesterwerken rekenschap af, door ze te omhelzen of zich ervan af te willen keren. Beethovens familie is afkomstig uit het Mechelse (hierdoor wordt het tussenvoegsel 'van' in zijn naam verklaard), maar reeds zijn grootvader had zich in Bonn gevestigd. Zowel zijn grootvader als zijn vader waren musici in dienst van het keurvorstelijk hof en de stedelijke opera. Beethoven zelf ontwikkelde zich al vroeg tot een uitstekend musicus, die als tiener reeds de nodige opzien baarde met zijn spel en eerste composities. Hij werd door Neefe opgeleid tot een degelijk onderlegd en nieuwsgierig musicus en speelde al vroeg de werken van Bach op concerten. In 1787 ging hij naar Wenen om bij Mozart te studeren. Door de plotselinge ziekte en dood van zijn moeder was Beethoven wel kort in Wenen, maar heeft Mozart waarschijnlijk niet ontmoet.

H2. Gevestigd in Wenen

In 1792, kort na de dood van Mozart, vertrok Beethoven opnieuw naar Wenen, ditmaal om bij Haydn te studeren. Binnen enkele jaren wist hij hier zijn naam te vestigen als pianovirtuoos, leraar en componist van briljante, niet zelden ook grillige werken. Belangrijk voor zijn loopbaan was ten eerste zijn capaciteit de adel aan zich te binden, ten tweede zijn goede contacten met uitgevers, waardoor hij de uitgave van zijn werk meestentijds strak in de hand wist te houden. Naast lessen bij Haydn, ging Beethoven ook in de leer bij Albrechtberger (kenner van de oude muziek, evenals zijn eerste leraar Neefe), en Salieri (operacomponist van naam en faam). De drie leraren doorkneedden hem met een brede kennis van de klassieke vormgeving, het contrapunt en het zingend allegro. Bij Baron van Swieten leerde Beethoven, evenals voor hem Mozart, met name de vocale werken van J.S. Bach nader kennen.

H3. Meesterschap en doofheid

Nog voor zijn dertigste verjaardag ondervond Beethoven de eerste tekenen van een verslechterend gehoor. Na 1800 wordt het zelfs zo storend dat hij zich gaandeweg aan het sociale leven begon te onttrekken. In 1802 schreef hij het befaamde Heiligenstädter Testament, waarin hij zijn beklag doet over zijn ellendige leven, getekend door de opkomende doofheid en aanhoudende klachten aan zijn ingewanden. Beide kwalen zouden hem zijn leven lang blijven hinderen en tekenen. Mede hierdoor werd hij een teruggetrokken en vaak eenzame man. Toch wil dit niet op voorhand zeggen dat zijn muziek hierdoor eveneens tekenen van somberheid vertoont. Juist rond 1802 schreef Beethoven enkele van zijn meest zonnige composities, waaronder de Frühlingssonate. Een bijzondere compositie uit deze jaren is de Mondscheinsonate, een werk waarvan de interpretatie nog steeds niet eenduidig is.

H4. Tijden van oorlog

Het leven van Beethoven is in het bijzonder getekend door de Franse revolutie en de daaropvolgende periode van oorlog, maatschappelijke onrust en politieke veranderingen. Beethoven was een

aanhanger van de revolutionaire leuze *liberté, égalité, fraternité*, maar kon niettemin zijn leven lang ook niet zonder de steun van de adel. Hij geloofde in een vrije en zelfstandig denkende mens en was daarmee fel gekant tegen Napoleons keizerschap. Toen Bernadotte gezant in Wenen werd, leerde Beethoven via hem veel nieuwe Franse muziek kennen, waarvan de directe invloed direct opvalt in tal van composities. Het meest opvallende werk is de Derde symfonie, bijgenaamd *Eroica*. Hoewel Beethovens populariteit gestaag groeide, in binnen- en buitenland, was de strijd om het bestaan niet eenvoudig, zeker niet in tijden van oorlog en inflatie. De beste bronnen van inkomsten waren voor Beethoven benefietconcerten, de zogenaamde Akademien waarin hij zelf tevens dirigeerde en als pianosolist optrad, en de uitgaven van zijn muziek.

H5. Op zoek naar inkomsten

Toch zocht Beethoven zijn leven lang naar vastere inkomsten door een baan aan het hof of bij een theater te ambiëren. Toen de jongste broer van Napoleon zijn hof in Kassel vestigde en Beethoven uitnodigde om als kapelmeester bij hem in dienst treden, ging Beethoven hierop in. Op 22 december 1808 vond een afscheidsconcert plaats. Maar al voor die datum besloten drie adellijke heren Beethoven financieel tegemoet te komen, opdat hij in Wenen zou blijven. Aartshertog Rudolph, die weinig later een geestdriftig leerling van Beethoven zou worden, en de prinsen Kinsky en Lobkowitz garandeerden hem een jaargeld. Door de oorlog was dit echter al spoedig weinig meer waard. Tijdens het bombardement van Wenen in 1809 schreef Beethoven zijn fameuze Vijfde pianoconcert.

H6. De man en de mythe. Ziekte en dood

Na 1810 kreeg Beethoven als mens en componist een soms bijna mythische betekenis. Zijn concerten, symfonieën, vocale muziek, kamer muziek en pianowerken waren niet alleen in Wenen, maar ook elders in Europa, geregeld te beluisteren. Met name de Weense elite zag in Beethoven een symbool voor de grootsheid van haar stad. En terwijl Beethoven als persoon perioden van grote eenzaamheid doormaakte, noopte zijn muziek hem steeds weer in het publiek te verschijnen en waar mogelijk ook aan de uitvoering ervan deel te nemen. In deze jaren schrijft Beethoven een van zijn toentertijd meest populaire symfonieën, de Zevende. In 1812 schreef hij tevens een brief aan een onbekende geliefde, die als symbool wordt gezien voor Beethovens onvervulde wens het leven met een vrouw te delen. Tal van vooral adellijke dames zijn sedertdien aangewezen als beste kandidaat zijn 'onsterfelijke geliefde' te zijn geweest. Via een van hen, Bettina Brentano, echtgenote van de schrijver Achim von Arnim, kwam Beethoven in direct contact met Goethe.

In 1813 componeerde Beethoven een werk, dat in feite niet meer is dan een elegenheidscompositie, maar dat toentertijd in de jaren tijdens en direct na het Weense Congres een ware hit lijkt te zijn geweest: *Wellingtons Sieg*. Door dit succes werd Beethoven steeds meer een publieke figuur. En dat terwijl het componeren hem steeds moeilijker afging. Immers in 1815 overleed zijn broer Carl. Deze liet behalve een weduwe tevens een jonge zoon na, Karl. Beethoven en de weduwe Johanna werden gezamenlijk als voogden aangewezen. Daarop raakte Beethoven verward in een bijna vijf jaar durend getouwtrek om de jonge Karl. Pas rond 1820 pakte hij de draad weer op en realiseerde vier grootse en indrukwekkende peilers van zijn oeuvre: de Negende symfonie, de *Missa solemnis*, de *Diabellivariaties* en de laatste vijf strijkkwartetten. Deze werken hebben spoedig Beethoven de status verschaft van een icoon van de westerse muziek.

H7. Inleiding tot het werk van Beethoven

Beethoven heeft in alle genres geschreven, opera, symfonieën, concerten, religieuze en wereldlijke koorwerken, kamermuziek, pianowerken, liederen, bewerkingen en zo meer. In totaal zo'n 400 werken bijeengebracht in 135 eigen opusnummers, drie posthume opusnummers en ruim 200 werken zonder opusnummer, de zogenaamde Werke ohne Opuszahl (WoO). Daarnaast zijn er vele schetsen, onvoltooide werken en (vaak ten onrechte) toegeschreven werken. Men heeft zich van meet af aan afgevraagd in hoeverre de muziek van Beethoven bepaald is geweest door zijn doofheid. Het antwoord is: vrijwel niet. Beethoven heeft tot circa 1810-1815 de meeste muziek op de een of andere wijze kunnen horen, daarna waren steeds meer hulpmiddelen nodig en na 1818-1820 kon hij de klinkende muziek nauwelijks meer horen. Maar wel lezen. Ook in zijn laatste werken is de complexiteit ervan geen gevolg van de doofheid, wel van een steeds grotere verdieping en vermenging van oude, veelal geleerde en nieuwe technieken. Toch was het voor velen makkelijk om zijn doofheid en fysieke lijdensweg als oorzaak aan te wijzen voor de aard van met name zijn latere composities.

H8. Esthetica in de tijd van Beethoven

In de tweede helft van de 18e eeuw ontstond een nieuwe kijk op muziek, van ethisch naar esthetisch, van 'zijn' tot 'worden'. Tegelijk bracht men in tal van geschriften onder woorden wat de relatie is tussen natuur en muziek, en tussen muziek en de andere kunsten. Van een nuttige en doelmatige muziek, zoals deze in het begin van de eeuw werd opgevat, kwam men steeds meer tot een grillige, verrassende muziek, een muziek die haar verhevenheid te danken heeft aan het ongekende en onverwachte. De woorden van Kant zijn tekenend voor de omslag: *“Wanneer we iets niet alleen groot, maar ook zonder meer groot, absoluut groot, in elk opzicht groot, aan elke vergelijking voorbij groot, dus verheven, noemen, dan zien we spoedig in: dat we daarvoor geen geschikte maatstaf buiten het object zelf kennen, maar uitsluitend in het object zelf daarnaar moeten zoeken. Het is een grootheid die slechts aan zichzelf gelijk is. Hieruit volgt dus uit dat het verhevene niet in de dingen van de natuur, maar enkel in onze ideeën gezocht moeten worden.”*

Of Beethoven zelf in dergelijke termen heeft gedacht, is te betwijfelen, maar hij was zich weldegelijk bewust van de kracht van zijn muziek, zijn ideeënwereld en de weg die hij moest volgen om zijn doelen te realiseren.

H9. Vorm en inhoud

In de 19e eeuw werd in de kunstbeschouwing de relatie tussen vorm en inhoud steeds belangrijker. Dat kwam met name doordat men zich bewust was geworden van een soort grote gemene deler in veel muziek van de late 18e en vroege 19e eeuw, namelijk de sonate- of hoofdvorm. Wat was er eerder? De vorm of de inhoud, de structuur of de thema's, harmonieën, ritmes? De beste componisten werken niet door een vorm te vullen, maar door vanuit het gekozen of gevonden materiaal tot een vorm te komen. Inspiratie kan gehaald worden uit de muziek zelf maar ook erbuiten (literatuur, de natuur, enz.). Voorts hielden de componisten, en dus ook Beethoven, weldegelijk rekening met de samenstelling van hun publiek; hof, kerk, salon, openbare concertzaal. Hierdoor konden techniek en materiaal mede bepaald worden. Beethovens pianoconcerten en symfonieën zijn voor een groot publiek van muzikaal minder onderlegde liefhebbers bestemd, de strijkkwartetten voor een klein, onderlegd publiek. In Beethovens tijd ontstaat, mede ook door zijn eigen muziek, een steeds grotere kloof tussen amateurs en professionals.

H10 – 11. Elementen van taal en techniek: De Eroica

Alle elementen van Beethovens muzikale taal komen in de Eroica aan de orde. Een eerste analyse op het gehoor brengt al veel aan het licht. De energie, de inductie (het opwekken van energie), de bouwstenen in het eerste deel, de bijzondere inventiviteit in variaties in het laatste deel. Verrassende wendingen, bijzondere accenten, het zijn manieren om de muziek boven het alledaagse te verheffen en verheven te maken.

H12. Diabellivariaties

In de Diabellivariaties heeft Beethoven zijn bijzondere variatietechniek, door met een heel eenvoudig thema een groots bouwwerk op te trekken, nog eenmaal tentoongespreid. In de Sonate in As gaat het om de combinatie van oude en nieuwe technieken, waarbij recitatief, aria en fuga een belangrijke rol spelen. Voor het publiek rond 1820 was dit alleen al door het gebruik daarvan 'verheven' muziek.

Beethoven, 1812 aan Bettina Brentano von Arnim"[...]

Dan moet ik vanuit het brandpunt van mijn geestdrift de melodie naar alle kanten zijn weg laten vervolgen, ik volg haar, haal ze met hartstocht weer in, ik zie haar daarheen vluchten, in de massa van uiteenlopende sensaties verdwijnen; spoedig heb ik haar weer met vernieuwde hartstocht beet, ik kan me niet meer van haar scheiden, ik moet haar in stijgende verrukking in alle modulaties vermenigvuldigen, en op het laatste moment triomfeer ik dan over mijn eerste muzikale gedachte; kijk, dat nu is een symfonie. [...]"

"[...] Aangezien enkel de kunst en de wetenschap de mens tot aan de godheid kunnen verheffen [...]"

Uit: *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* (Bettina von Arnim, Werke, III).

Aanbevolen literatuur

Letters of Beethoven. Translated and edited by Emily Anderson (London, 1961)

Joseph Kerman, *The Beethoven Quartets* (Londen, 1966)

Luigi Magnini, *Beethovens Konversationshefte* (Duitse vertaling uit het Italiaans, München, 1967)

Maynard Solomon, *Beethoven* (London/New York, 1977)

Anthony Hopkins, *The Nine Symphonies of Beethoven* (Londen, 1981)

Dieter Rexroth, *Beethoven* (Mainz, 1982)

Leo Samama, *De pianosonates van Beethoven* (Utrecht, 1982)

Stefan Kunze, *Ludwig van Beethoven. Die Werke im Spiegel seiner Zeit* (Laaber, 1987)

Maynard Solomon, *Beethoven Essays* (London/New York, 1988)

Barry Cooper, *The Beethoven Compendium* (London, 1991)

Barnard Rose en J. Ellison, *Immortal Beloved* (London, 1995)

David Wyn Jones, *The Life of Beethoven* (Cambridge, 1998)

Leo Samama, *Muziek en filosofie, Kant en de moderne muziekethetica*
(zie <http://www.leosamama.nl/html/articles.html>)

Enkele websites

<http://raptusassociation.org/>

algemene website met veel informatie over de werken van Beethoven en zijn leven

<http://www.beethoven-haus-bonn.de/>

website van Beethoven Haus Bonn (Duits en Engels, met veel documenten, gescande manuscripten, achtergrondinformatie)

<http://www.xs4all.nl/~ademu/Beethoven/Beethovensite/index.html>

Algemene, zeer uitgebreide overwegend Nederlandstalige Beethovensite

<http://www.unheardbeethoven.org/>

Met veel interessante informatie, oeuverlijsten en verwijzingen

Lijst met gebruikte muziekfragmenten

Beethoven Harnoncourt 9 symphonies

Symphony no. 9 in d minor

The Chamber Orchestra of Europe, o.l.v. Nikolaus Harnoncourt

Teldec 2292-46452-2

Dresslervariaties Schenk WoO 63

Georg Friedrich Schenck, piano

Brilliant Classics 93525/59

String Quartet in B-flat major Op. 130

Guarneri Quartet

Brilliant Classics 93525/42

The Young Beethoven

Pianoconcert in E-flat major

Martin Galling, piano

Berlin Symphony Orchestra, o.l.v. C.A. Bunte

VOXCD 1156502

Cantata on the death of emperor Joseph II WoO87 (Trauerkantate)

Estonian Philharmonic Chamber Choir

Estonian National Symphony Orchestra, o.l.v. Tõnu Kaljuste

Brilliant Classics 9352569

Variaties WoO40

Andreas Staier, pianoforte

Daniel Sepec, viol
Harmonia Mundi
HMC 901919

Piano Trio in E-flat major Op. 1 no. 1
Borodin Trio
Luba Edlina, piano
Rotislav Dubinsky Violin
Yuli Turovsky, cello
Brilliant Classics 93525/24

Pianoconcerto no. 1 in C major, Op 15
Steve Lubin, fortepiano
The Academy of ancient music, o.l.v. Christopher Hogwood
The Decca Record Company Ltd 421 408-2

Violin Sonata in D major Op. 12 no. 1
Arthur Grumiaux, violin
Clara Haskil, piano
Brilliant Classics 93525/30

Beethoven Harnoncourt 9 symphonies
Symphony no. 1 in C major
The Chamber Orchestra of Europe, o.l.v. Nikolaus Harnoncourt
Teldec 2292-46452-2

Beethoven Harnoncourt 9 symphonies
Symphony no. 3 in E-flat Major
The Chamber Orchestra of Europe, o.l.v. Nikolaus Harnoncourt
Teldec 2292-46452-2

Violin Concerto in D major Op. 61
Henryk Szeryng, violin
Royal Concertgebouw Orchestra, o.l.v. Bernard Haitink
Brilliant Classics 93525/9

Fantasie für Klavier, Chor und Orchester op.80
Bruno Ganz, récitant
Yevgeny Kissin, piano
Berliner Philharmoniker, o.l.v. Claudio Abbado
Deutsche Grammophon 435 617-2

Pianosonata in E-flat major Op. 81a "Les Adieux"
Friedrich Gulda, piano
Brilliant Classics 93525/51
Beethoven Harnoncourt 9 symphonies

Symphony no. 7 in A major
The Chamber Orchestra of Europe, o.l.v. Nikolaus Harnoncourt
Teldec 2292-46452-2

String Quartet in B flat major Op. 130

Guarneri Quartet
Brilliant Classics 93525/42

String Quartet in B flat major Op. 130
Amadeus Quartet
Deutsche Grammophon 423 473-2

Beethoven Harnoncourt 9 symphonies
Symphony no. 6 in F major
The Chamber Orchestra of Europe, o.l.v. Nikolaus Harnoncourt
Teldec 2292-46452-2

Violin Sonata no. 9 in A major Op. 47 "Kreutzer"
Thomas Zehetmair, violin
Malcolm Frager, pianoforte
Teldec 9031-75856-2

Sonata no. 29 in B-flat major op. 106 "Hammerklavier"
Alfred Brendel, piano
VoxBox 1155952

Piano Sonata in F major Op. 10 no. 2
Friedrich Gulda, piano
Brilliant Classics 93525/46

Sinfonie nr. 3 Es-dur Op. 55 "Eroica"
The London Classical Players
Roger Norrington, dirigent
EMI 7 49101 2

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	Sandro Ligtenberg (Leiden, 9 & 16 oktober 2007)
Stem Inleiding	W.J.C.M van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Ruth Bos / Grafisch ontwerp

© Hoorcollege Copyright 2007 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 968 0
NUR 661, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.